

УДК 341.01

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.10.39>**Наталія Кирилюк,**

асистент кафедри Європейського права

та порівняльного правознавства

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

ПРИНЦИП СУВЕРЕННОЇ РІВНОСТІ ДЕРЖАВ В ПЕРІОД СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ ТА ПЕРІОД СЕРЕДНІХ ВІКІВ

Автор цієї статті зосередився на дослідженні історії розвитку принципу суверенної рівності держав протягом Стародавнього Світу та періоду Середніх віків.

Даний принцип виник не одразу і пройшов довгий шлях еволюції поняття та нормативно-правового змісту, під час якої на різних етапах становлення та розвитку міжнародного права він здійснював свій окремий вплив на теорію та практику міжнародно-правових відносин.

Досліджуючи концепцію принципу суверенної рівності у Стародавньому Світі, автор аналізує погляди різних науковців, зокрема М. Циммермана, А.М. Талалаєва, К.А. Манукян, О.М. Сіваш та ін. Аналізуючи думки цих вчених, автор робить висновок, що суверенної рівності, як правової категорії, так і самої концепції, не існувало за часів Стародавнього Світу. У той же час були висловлені деякі ідеї та розглянуті певні тенденції, які можна інтерпретувати як походження ідеї рівності держав у міжнародних відносинах. Однак вони не набули широкого поширення і не надавали великого значення міждержавним відносинам того часу.

Розглядаючи концепцію принципу суверенної рівності в Середні віки, бачимо, що питання рівності держав постає на порядку денному в Європі, що було викликано, зокрема, протистоянням між імператорами Священної Римської імперії та Римськими Папами.

Однак розуміння та тлумачення цієї ідеї мало ряд особливостей, наприклад: - розглядалося питання щодо рівності не держав, а монархів, які уособлювали ці держави; - ідея рівноправ'я держав використовується як засіб у ході політичних протистоянь; - реалізація ідеї рівноправ'я держав була ускладнена історичними умовами феодалної роздробленості та протилежними тенденціями централізації західноєвропейських держав, які існували в той час. Середньовіччя було лише проміжною стадією формування ідеї рівності держав у міжнародному праві та принципу суверенної рівності держав.

Ключові слова: принцип, рівність, суверенітет, етапи становлення міжнародного права, період Стародавнього Світу, період Середніх віків.

Постановка проблеми. Система основних (також використовують термін «загальноновизнані») принципів міжнародного права є одним із невід'ємних елементів сучасного міжнародного права. Як слушно зазначає О.І. Тунов, «загальноновизнані принципи міжнародного права – це такі його норми, які мають імперативне значення і відіграють важливу роль у функціонуванні як усієї системи норм міжнародного права, так і його окремих галузей» [1, с. 151].

Ці принципи не з'явилися одночасно, кожен із них пройшов тривалий шлях еволюції свого поняття та нормативно-правового змісту, в ході якої на різних етапах становлення і розвитку міжнародного права вони здійснювали власний окремий вплив на теорію і практику міжнародних правовідносин. Одним із таких принципів, безумовно, є принцип суверенної рівності держав.

Немає уніфікованих підходів до періодизації дослідження історичних аспектів ста-

новлення та кодифікації основних принципів міжнародного права.

Ми вважаємо за доцільне під час дослідження історичних аспектів становлення та розвитку принципу суверенної рівності держав застосовувати періодизацію, що ґрунтується на загальноприйнятих хронологічних етапах світової історії, які широко використовуються в історичній науці. У науці міжнародного права її, зокрема, використовував І.І. Лукашук, який розглядав етапи становлення права міжнародної відповідальності, а саме: період Стародавнього Світу [2, с. 24–29]; період Середніх віків (VI–XVI ст.) [2, с. 29–31]; період класичного міжнародного права (його зародження (XVI ст. – 1919 р.) [2, с. 32–45]; перехід від класичного до сучасного міжнародного права (191 – 1946 рр.) [2, с. 45–50]; сучасне міжнародне право [2, с. 50–56]. У даній статті спробуємо дослідити історію розвитку принципу суверенної рівності

держав саме в період Стародавнього Світу та період Середніх віків.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Дослідженню еволюції формування принципу суверенної рівності в різні періоди формування міжнародного права присвячена велика кількість наукових доробків як вітчизняних, так і іноземних науковців. Зокрема, велика увага в даній статті приділяється працям Лукашука І.І., Тунова О.І., М. Циммермана («Історія міжнародного права з найдавніших часів до 1918 року»), А.М. Талалаєва («Гельсінкі: принципи і реальність.»), К.А. Манукяна («Принцип рівності держав у міжнародному праві»), О.М. Сіваш («Розвиток українськими і російськими юристами-міжнародниками вчення про державний суверенітет (XVIII – початок XX ст.)») та інших дослідників. Особливу увагу приділено праці Бараташвілі Д.І. «Принцип суверенної рівності держав у міжнародному праві».

Метою даної статті є дослідити історію становлення та розвитку принципу суверенної рівності держав у період Стародавнього Світу та період Середніх віків та визначити особливості становлення та розвитку даного принципу.

Виклад основного матеріалу.

Період Стародавнього Світу. У міжнародно-правовій доктрині можна знайти цілу низку прикладів, які відносять виникнення принципу суверенної рівності держав до давніх часів та античності. Наприклад, чесько-російський науковець міжвоєнного періоду М. Циммерман наводив приклад, коли «єгипетський правитель (фараон) був змушений, як і вавилонські царі, визнати рівноправ'я в міжнародних відносинах і називати у своїй дипломатичній переписці всіх, навіть мало-впливових, але незалежних царів своїми братами» [3, с. 47]. Із його точки зору, «це було першою своєрідною спробою проголошення початку формальної рівності в міжнародному праві» [3, с. 47].

У свою чергу, деякі вчені, зокрема А.М. Талалаєв, виводять корені принципу суверенної рівності держав із такого загального принципу права, як «Рівний над рівним влади немає» (з лат. *Par in parem non habet imperium*). [4, с. 24]

У той же час, визнаючи обґрунтованість кожного із цих прикладів, неможливо не відноситися до кожного з них із певними застереженнями, враховуючи особливості розвитку тогочасного міжнародного права, яке в той час тільки починало зароджуватися. Неможливо стверджувати, що в цей період могли повноцінно існувати будь-які осно-

вні принципи міжнародного права, зокрема і принцип суверенної рівності держав.

На це вказують й інші дослідники цього питання, зокрема К.А. Манукян, який, коментуючи зародження ідеї суверенної рівності держав у стародавні часи, зауважував: «Зрозуміло, що в цей час рівноправ'я держав не виступало як принцип міжнародного права, але безперечно одне: воно існувало у взаємовідносинах держав спочатку в якості ідеї, а потім – як звичаєва норма» [5, с. 16].

У той же час і в цьому випадку воно мало певні межі. Так, спочатку грецькі міста-держави, а згодом і Стародавній Рим вважали своє становище в тогочасному світі вищим за становище інших держав чи племен, які вони вважали «варварськими», такими, що перебувають на нижчому ступені культурно-цивілізаційного розвитку. Римська імперія прагнула максимально встановити власний контроль над тогочасним світом, а не будувати рівноправні відносини з іншими державами тогочасного світу. Така теза знаходить своє підтвердження у працях багатьох вчених, які досліджували становлення та розвиток принципу суверенної рівності держав [6, с. 77; 7, с. 16; 8, с. 25; 9, с. 21].

Окрім того, окремі юристи-міжнародники висловлюють застереження і щодо існування та змісту поняття «суверенітет», яке виступає ключовим елементом принципу суверенної рівності держав. Так, О.М. Сіваш вказує: «Хоча держави давнього світу були суверенними, правового поняття державного суверенітету за тих часів сформульовано не було» [9, с. 8].

Таким чином, можна констатувати, що суверенної рівності, як правової категорії, так і самого поняття, в часи Стародавнього світу не існувало. У той же час висловлювалися окремі ідеї та існували певні тенденції, які допустимо трактувати як зародження ідеї рівності держав у міжнародних правовідносинах. Проте вони не набули всезагального поширення і не здійснювали великого впливу на міждержавні відносини того часу.

Період Середніх віків (VI–XVI ст.).

У період Середньовіччя (V–XV ст.) ідея суверенної рівності держав продовжувала розвиватися. Д.І. Бараташвілі вважав, що «ідея рівноправ'я у відносинах між державами почала набувати міжнародно-правових рис в епоху боротьби абсолютистських монархій в Європі за свій суверенітет... від пап та імператорів Священної Римської імперії» [10, с. 17], тобто в часи Середньовіччя.

К.А. Манукян підкреслював, що надзвичайно важливе значення у цьому процесі відіграла католицька церква, яка намагалася використати принцип рівноправ'я держав із

метою реалізації власної лінії міжнародної політики. Зокрема, він наводить приклади положень актів Констанцького (1414–1418 рр.) та Базельського (1432–1448 рр.) церковних соборів, в яких було в тій чи іншій формі відображено цей принцип [5, с. 18].

У дану історичну епоху відбувається активний розвиток ідей, пов'язаних із суверенітетом. Проте, на нашу думку, у цьому випадку необхідно зробити два важливі застереження: в першу чергу, слід підкреслити, що власне поняття «суверенітет» на той час ще не існувало, а по-друге, такі ідеї були покликані обґрунтувати незалежність та, як наслідок, рівноправність не стільки держав, скільки монархів, які в той час формально уособлювали держави.

Тим не менше, на думку О.М. Сіваш, «необхідність формулювання ідеї про верховенство і незалежність держави детермінована умовами середньовіччя. Саме тоді виникають сили, що оспороювали суверенітет держави: імператор і папа претендували на універсальність влади; у свою чергу, феодалізм роздроблював не лише державну територію, а й державну владу. У цих умовах виникає необхідність правового підґрунтя прагнень монархів до верховенства і незалежності. Таким підґрунтям стає поняття державного суверенітету» [9, с. 8].

Висновки

Можна зробити висновок, що суверенної рівності як правової категорії, так і самого поняття в часи Стародавнього світу не існувало. У той же час висловлювалися окремі ідеї та існували певні тенденції, які допустимо трактувати як зародження ідеї рівності держав у міжнародних правовідносинах. Проте вони не набули всезагального поширення і не справили велике значення на міждержавні відносини того часу.

Також необхідно відзначити, що в період Середньовіччя питання рівноправ'я держав виникає на порядку денному в Європі, що було зумовлено, зокрема, протистоянням між імператорами Священної Римської імперії та Римськими Папами. Проте розуміння та трактування цієї ідеї мало цілу низку осо-

бливостей, наприклад: - ставилося питання щодо рівності не держав, а монархів, які уособлювали ці держави; - ідея рівноправ'я держав використовується як засіб у ході політичних протистоянь; - реалізація ідеї рівноправ'я держав була ускладнена історичними умовами феодалної роздробленості та протилежними тенденціями централізації західноєвропейських держав, які існували в той час. Відповідно, на нашу думку, доцільно зробити висновок, що Середньовіччя було лише проміжним етапом для формування ідеї рівноправ'я держав у міжнародному праві та принципу суверенної рівності держав.

Список використаних джерел

1. Тиунов О.И. Об особенностях общепризнанных принципов и норм международного права. *Международное право XXI века* / Под ред. В.Г. Буткевича. Киев: Издательский дом «Промени», 2006. С. 151–157.
2. Лукашук И.И. Право международной ответственности: монография. Москва: Волтерс Клувер, 2004. 432 с.
3. Циммерман М.А. История международного права с древнейших времён до 1918 года. Прага: Издательство типографии Русского юридического факультета в Праге, 1924. 382 с.
4. Талалаев А.Н. Хельсинки: принципы и реальность. Москва: Юрид. лит., 1985. 192 с.
5. Манукян К.А. Принцип равноправия государств в международном праве. Ереван: Изд-во Ереван. ун-та, 1975. 201 с.
6. Захаров Н.А. Курс общего международного права. Петроград: Тип. Д.П. Вейсбрут, 1917. 476 с.
7. Пашуканис Е.Б. Очерки по международному праву. Москва: Сов. законодательство, 1935. 223 с.
8. Палиенко Н.И. Суверенитет. Историческое развитие идеи суверенитета и ее правовое значение. Ярославль: Тип. Губ. правл., 1903. 591 с.
9. Сіваш О.М. Розвиток українськими і російськими юристами-міжнародниками вчення про державний суверенітет (XVIII – початок XX ст.): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Харків, 2010. 204 с.
10. Бараташвили Д.И. Принцип суверенного равенства государств в международном праве / Отв. ред. Ушаков Н.А. Москва: Наука, 1978. 118 с.

The author of this article has focused on the study of the history of development of the principle of sovereign equality of states during the Ancient World and the Middle Ages.

The author points out that this principle did not emerge at once and went a long way in the evolution of its concept and normative-legal content, during which, at different stages of the formation and development of international law, it exercised its own separate influence on the theory and practice of international legal relations. This principle is the principle of sovereign equality of states.

Exploring the concept of the principle of sovereign equality in the Ancient World, the author analyzes the views of various scholars, in particular, M. Zimmerman, A.M. Talalaeva, K.A. Manukyan, O.M. Sivash... Analyzing the opinions of these scientists, the author concludes that sovereign equality of both the legal

category and the concept itself did not exist in the time of the Ancient World. At the same time, some ideas were expressed and there were certain trends that could be interpreted as the origin of the idea of equality of states in international relations. However, they did not become widespread and did not attach much importance to interstate relations of that time.

Considering the concept of the principle of sovereign equality in the Middle Ages, the question of equality of states arises on the agenda in Europe, which was caused, in particular, by the confrontation between the emperors of the Holy Roman Empire and the Roman Popes.

However, the understanding and interpretation of this idea had a number of peculiarities, for example: - the question was raised not about the equality of the states, but of the monarchs who represented these states; - the idea of equality of states is used as a tool in political strife; - the realization of the idea of equality of states was complicated by the historical conditions of feudal fragmentation and the opposite tendencies of centralization of the Western European states that existed at that time. The Middle Ages were only an intermediate stage for the formation of the idea of equality of states in international law and the principle of sovereign equality of states.

Key words: principle, equality, sovereignty, stages of formation of international law, period of the Ancient World, period of the Middle Ages.